

Ekskursjon i KRLE-faget: Forkynnelse eller fordomsmotvirkning?

Gunnfrid Ljones Øierud & Richard Aas

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2024:1

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2024:1

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Ekskursjon i KRLE-faget: Forkynnelse eller fordomsmotvirkning?

Gunnfrid Ljones Øierud & Richard Aas

Abstract: Field trips to religious and worldview communities are a possible, though somewhat disputed teaching method in the Norwegian RE subject. In this article, we analyze interviews with faith representatives and RE teachers, exploring how they reflect on the outcome of field trips. Both faith representatives and teachers express that field trips acquaint pupils with an insider's perspective, as well as giving an embodied experience of the material dimension of religions. Applying theories about prejudice and secularization, we also discuss how we can understand the faith representatives' emphasis on giving a positive experience, accommodating wishes, openness to critique, facilitating a comprehensible account of their religion as a supplement to the RE textbooks, and avoidance of preaching and religious practice. We suggest that this can be interpreted as an effort to reduce prejudice against religions both cognitively and affectively.

KEYWORDS: RELIGIOUS EDUCATION, FIELD TRIPS, STUDY TRIPS, PREJUDICE, FAITH REPRESENTATIVES, PREACHING, INSIDER'S PERSPECTIVE

About the authors: Gunnfrid Ljones Øierud, PhD, er førsteamanuensis i religion og religionsdidaktikk ved Universitetet i Sørøst-Norge. Hennes forskningsområder er kristent mangfold, kommunikasjon i ritualer og forkynnelse samt religionsdidaktikk.

Richard Aas er lektor med master i religion, livssyn og etikk, og jobber som lærer på mellomtrinnet ved Stabekk skole i Bærum. Hans faglige interesser er blant annet plassen til religion i dagens samfunn og elevers møter med religion.

Innledning

Den norske grunnskolens religions- og livssynsfag, KRLE, er et fag som skal være felles for alle elever, og som rommer religions- og livssynskunnskap, etikk og filosofi. KRLE har inneholdt mye undervisning om verdensreligionene på tradisjons- og gruppenivå, med læreboka som primært læremiddel og med utfordringer knyttet til engasjement og gjenkjennelse (Vestøl 2016; Gundersen et al. 2014; Fuglseth 2014; Tallaksen og Hodne 2014).¹ Men i læreplanene som ble innført høsten 2020, sier kjerneelementene at «Faget skal gi kunnskap om og forståelse for kristendom og andre religioner og livssyn lokalt, nasjonalt og globalt og på individ-, gruppe- og tradisjonsnivå» og at elevene skal utforske religioner og livssyn med et mangfold av metoder og møte både utenfra- og innenfraperspektiver (Kunnskapsdepartementet 2019).² Elever skal nå altså ved ulike metoder få forståelse for både lokal religiøsitet, innenfraperspektiver og individnivået i religioner og livssyn. Ekskursjon i KRLE innebærer normalt at skoleklasser besøker et tros-/livssynssamfunns hellige hus/forsamlingslokale, og får møte en eller flere representanter fra tros-/livssynssamfunnet som gir omvisning, forteller om sin religion/sitt livssyn, eventuelt demonstrerer en religiøs praksis, og setter av tid til dialog med de besøkende.³ Læreplanene fra 2020 tyder på at ekskursjon til lokale tros- og livssynssamfunn kan være en enda mer aktuell arbeidsmåte i KRLE-faget nå enn tidligere.

Ekskursjoner er likevel ingen uomstridt arbeidsmåte. Robert Jackson anbefaler i en utgivelse fra Europarådet at skoler har kontakt med lokale tros- og livssynssamfunn blant annet gjennom ekskursjoner (Jackson 2014, ss. 87-97). Men i de lærebøkene som brukes i norsk religions- og livssynsdidaktikk uttrykkes ulike syn på metoden. Levi Eidhamar anbefaler ekskursjoner som arbeidsmåte for å få glimt av tro som levd liv på måter lærebøker ikke kan gi, samt lokal forankring og konkretisering (Eidhamar 2009, ss. 158-159). Bengt-Ove Andreassen skriver kort om ekskursjon i forbindelse med diskusjon om fritak. Han mener ekskursjoner kan gi verdifull læring, men at en vil bevege seg i et grenseland mellom kunnskapsformidling og forkynnelse eller religionsutøvelse siden den som gir omvisning trolig vil framstille sin religion på måter som grenser til det normative og forkynnende (Andreassen 2012, s. 25). Camilla Stabel Jørgensen anbefaler ekskursjon som arbeidsmåte på grunn av læringspotensialet det har. Hun nevner utfordringer som risiko for forkynnelse og deltakelse i religiøs praksis, og diskuterer grep som kan gjøre at det ikke blir problematisk på dette grunnlaget (Jørgensen 2021, ss. 181-187).⁴ KRLE er et fag som skal utvikle elevenes evne til «å leve i og med mangfold i samfunns- og arbeidslivet» (Kunnskapsdepartementet 2019), det skal bidra til respekt for ulik tro, og ikke være forkynnende (Opplæringsloven 1998§

---

¹ Faget har hatt ulike navn (KRL, RLE og KRLE) siden det ble innført i 1997

² Kjerneelementene beskriver det viktigste elevene skal lære i hvert fag, som kunnskapsområder, metoder, begreper, tenkemåter og uttrykksformer

³ Se Britton og Jørgensen (2019) for gjennomgang av typisk ekskursjonsinnhold. Skolegudstjenester eller liknende ritualer, samt omvisning ved omvisere som ikke representerer et tros-/livssynssamfunn, regnes ikke med til den ekskursjonsformen vi fokuserer på.

⁴ For ulike syn på den spesifikke ekskursjonsformen «deltakelse i påskevandring», se debatt mellom Reidun Opsal og Geir Winje, med replikk av Tove Nicolaisen i tidsskriftet *Prismet* 3 og 4/2016

2-4). Er ekskursjon en arbeidsmåte som kan bidra til respekt og mangfoldskompetanse, uten å romme forkynnelse eller religionsutøvelse? Ut fra disse didaktikernes ulike vurderinger, framstår det som et spørsmål som ikke er ferdig utforsket.

Ekskursjoner i skolens religions- og livssynsundervisning er forsket lite på særlig i norsk sammenheng (se nedenfor). Det er også primært eldre elevers, lærerstudenters og læreres erfaringer som har blitt undersøkt. I denne artikkelen vil vi utforske et perspektiv som så langt har vært lite framme: Erfaringene og refleksjonene til representanter fra utvalgte trossamfunn – heretter kalt trosrepresentanter – som får besøk av skoleklasser.⁵ Hva vektlegger de innholdsmessig når de får klasser på besøk, hva er motivasjonen for å tilby dette, hvilke målsettinger har de og hvilket læringsutbytte opplever de at det gir? Dette ser vi så opp mot erfaringene og refleksjonene til lærerne som tar med klasser på ekskursjon. Spørsmålene om innhold, motivasjon, målsettinger og læringsutbytte favnes i problemstillingen *hva bidrar ekskursjon som arbeidsmåte i KRLE-faget til, ifølge trosrepresentanter og lærere?*

I analysen vil vi besvare denne problemstillingen i tre deler. Først analyserer vi hva intervjupersonene vektlegger innholdsmessig i ekskursjoner. Dernest ser vi på hva de sier knyttet til forkynnelse, før vi til sist analyserer svarene på direkte spørsmål om målsetting for ekskursjon. Analysene er strukturert slik at vi først analyserer trosrepresentantenes svar, deretter lærernes, og så knytter vi noen kommentarer til forholdet mellom svarene i hver del. Vi velger å gi mest plass til trosrepresentantenes refleksjoner og erfaringer, siden denne gruppen i minst grad er intervjuet i tidligere forskning. Den avsluttende drøftingen handler om en tendens vi ser til at forkynnelse er et eksplisitt ikke-mål, mens mange utsagn kan tolkes som at det å motvirke fordommer er et mål.

Hva gir ekskursjoner?

Mye av den eksisterende forskningen på ekskursjoner peker mot at arbeidsmåten kan gi verdifull læring som elever vanskelig kan få på en annen måte. Ut fra lærerstudenters ekskursjonserfaringer finner Camilla S. Jørgensen (2017) at ekskursjoner er lærings- og nysgjerrighetsfremmende. De kan bidra med blant annet kunnskap om religioners materielle dimensjon og religiøse personers erfaringer og forståelser, og dermed også gi et korrektiv til «læreboksreligion» (jamfør også Holmqvist Lidh 2016, s. 113f). Jørgensen diskuterer også det nevnte resonnementet til Andreassen (2012), og mener han gir en for streng tolkning av bestemmelsen om forkynnelse. Hun skriver at elever i religionsfaget skal møte tekst og bilder som ofte har et forkynnende innhold, og at ekskursjon og et møte med religiøse representanter kan forstås i analogi med dette (Jørgensen 2017, s. 148).

I en artikkel skrevet sammen med Thérèse H. Britton presenterer Jørgensen ulike typer talesjangre de har funnet i ekskursjoner: trosrepresentantens fortelling om egen

---

⁵ Trosrepresentanter som betegnelse er ikke et uttrykk for et reduksjonistisk syn på religion som tro, men simpelthen en forkortelse av begrepet «representant for trossamfunn»

biografi, snakk om materiell kontekst, snakk om religiøs lære, snakk om aktiviteter i den lokale forsamlinga, og demonstrasjon av religiøs praksis. Til sammen kan det som formidles i disse talesjangrene bidra til innblikk i religion på både individ-, gruppe- og tradisjonsnivå, og dermed supplere lærebokas typiske fokus religion som helhet eller ett gruppenivå, skriver Britton og Jørgensen (2019). Britton viser også i to avhandlinger at ekskursjoner kan stimulere elevenes engasjement, eksistensielle samtaler og refleksjon (Britton 2014, ss. 127-128, 131-132, 140, 166), og bidra til å gi forståelse av levde religion (Britton 2014, ss. 140 og 150-151; Britton 2019). Tove Nicolaisen har arbeidet med lærerstudenters møte med religiøs kunst i klasserom og tempel, og bruker teorier om rom, normalitetskonstruksjon og tolking for å belyse hvordan ekskursjoner kan bidra til forståelse av levende og materiell religion (Nicolaisen 2021). Brynsett skriver i sin masteravhandling at ungdomsskoleelever satte pris på å møte innenfra-perspektivet og opplevde at besøk i synagoge minsket opplevelsen av jøder og jødedom som «annerledes» (Brynsett 2020). Lundie et al. (2022, s. 8) trekker fram at det å besøke det religiøse lokalmiljøet kan være med på å bygge bro og gi et møte med religion slik den leves i dag. Beavan (2013) finner at ekskursjon er en lærerik arbeidsmåte som både elever og lærere verdsetter. Flere andre forskningsbidrag viser hvordan ekskursjoner er en undervisningsmetode som gir en spesiell form for læring ved at mange sanser blir aktivert og at det blir en følelsmessig berøring (Britton 2014, s. 164; Long 2018; Kindermann og Riegel 2018) og ved en utforskende, fysisk opplevelse av et hellig rom (Riegel og Kindermann 2016).

Samtidig er det mange av forskningsbidragene som peker på mulige utfordringer ved ekskursjoner. Elever kan tro at det representanten fra trossamfunn forteller som individ, også gjelder gruppe- og tradisjonsnivået – ett individs mening kan lett tolkes som «dette mener muslimer» eller at «nå har jeg møtt den sanne religionen» (Jørgensen 2017, ss. 155-158; Roos 2010, ss. 148-149). Det kan også være krevende for elever å oppfatte når en representant veksler mellom ulike perspektiver, for eksempel fra å framstå som «nøytral» ekspert på islam eller representere muslimer generelt til å gi sitt subjektive, vurderende perspektiv (Britton 2014, 174). Flere studier peker mot at faglig forarbeid og særlig etterarbeid er nødvendig for at elevene skal få et godt faglig utbytte (Jørgensen 2017; Britton 2019). Ekskursjoner kan også, dersom elever har for lite forkunnskap og kontekstbevissthet, føre til at det de møter oppleves som rart og uforståelig – og at de avviser eller blir negativ til det de møter (Nicolaisen 2021, s. 120). Det er heller ikke unisont at elever er begeistret for arbeidsmåten (Dalevi og Osbeck 2012).

Forskningen på trosrepresentanters syn på betydningen av ekskursjoner er begrenset. Men en svensk masteroppgave fra 2010 med intervjuer med representanter fra ulike tros- og livssynssamfunn viser at de ansatte har dels ulike målsetninger. Det som særlig trekkes fram er at de henholdsvis vil stimulere eksistensiell samtale, gi elevene tilgang til et innenfraperspektiv på religion, korrigere feilaktige forestillinger og bidra med sine ressurser inn i skolen (Svahn 2010, ss. 46-48). Det å motvirke fordommer, gi rom for spørsmål og dialog og få en opplevelse av det fysiske rommet er også blant viktige momenter (Svahn 2010, ss. 30-33; 36-38; 43-45). Representanter fra både Den norske kirke og Svenska kyrkan uttrykker at godt samarbeid med skoler og i nærmiljøet er noe de synes er viktig (Dalevi og Osbeck 2012, ss. 19-20; Fuglseth og Haakedal 2012) og

Britton skriver at flere muslimske forsamlingsledere har vist til at de er opptatt av å forebygge fordommer og skape forståelse gjennom arbeid med ekskursjoner (Britton 2019, s. 21).

Sekularisering og fordommer

Skoleklassers besøk hos norske trossamfunn skjer i en kontekst der sekularisering – at religion blir svekket og mer marginal i samfunnet – har vært en tendens i lang tid (Repstad 2020, ss. 26-45).⁶ I norsk kontekst viser Repstad til tydelige sekulariseringstendenser på flere nivåer: på samfunnsnivå ved at Den norske kirke har mindre innflytelse på ulike samfunnsinstitusjoner og på andre sektorer; på organisasjonsnivå ved sekularisert teologifaglighet og ved at Gud blir oppfattet som mindre allmektig enn før, og på individnivå ved at pilene når det gjelder både religiøs praksis, religiøs tro og religiøs sosialisering peker jevnt nedover (Repstad 2020, ss. 26-43). I 2020 var det for første gang et flertall av nordmenn/kvinner som oppga å ikke tro på Gud (Repstad 2020, ss. 35-36). I tilknytning til religion som privatisert skriver Repstad (2020, s. 43) at det sjeldnere kommuniseres om eget livssyn utad, og at en sjeldnere forsøker å påvirke andre religiøst. Videre påpeker han at «valgfrihet [har] blitt en sterk verdi i samfunnet, og terskelen er lav for å anse påvirkning som påtrengende. Følgelig er mange tilbakeholdne med det de er redde vil bli oppfattet som invaderende forkynnelse, og prøver heller å være gode mennesker» (Repstad 2020, s. 44).

Samtidig som religion ser ut til å bety mindre for mange, og det er en større tilbakeholdenhet knyttet til å misjonere for sin religion, har flere nye studier vist at det er nokså utbredte fordommer mot religion. Mediedekningen av islam og hvordan denne også tematiseres i skolen, bidrar til at muslimske elever opplever seg stigmatisert. Men stigmaet er ikke bare knyttet til islam, men til religion generelt (Toft 2017, ss. 36-37). Også aktive kristne elever opplever at de møter negative reaksjoner knyttet til det å være religiøs (Domaas 2019). Flere studier viser at det er en sekulær diskurs som dominerer i klasserommet (Flensner 2015; Hauan og Anker 2021). I en undersøkelse fra 2019 oppgir 25 prosent av den norske befolkningen å være skeptisk til mennesker med kristen tro, og 45 prosent er skeptiske til personer med muslimsk tro. Når spørsmålet endres til å omhandle sterk kristen eller muslimsk tro, øker andelen skeptiske til hele 54 og 70 prosent. (Brekke et al. 2020, ss. 103-104)

Kan ekskursjon motvirke fordommer og bidra til forståelse, respekt, og mindre følelse av fremmedhet knyttet til religion i et mer sekulært samfunn? Den foreliggende forskningen på ekskursjon peker i denne retningen, og Jackson (2014) skriver om kontakt med lokale tros- og livssynsamfunn som et viktig element i interkulturell utdanning – for å kunne leve godt sammen i mangfoldige samfunn, med respekt og forståelse.

---

⁶ Se for eksempel Laird Iversen (2023) for mer om sekulariseringsforståelser og sekularisering i norsk kontekst.

Fordommer kan sees som antipatier basert på feilaktig og ufleksibel generalisering, og kan rettes mot en gruppe eller mot et individ basert på gruppetilhørighet (Allport 1954, s. 9).⁷ Fordommer er ikke bare misoppfatninger som lar seg endre ved korrekt informasjon (Allport 1954, s. 9). Fordommer har en følelsesmessig komponent i tillegg til det kognitive innholdet, og denne lar seg ikke lett endre.⁸ Når Audun Toft (2021) skriver om religionsundervisning og fordommer, påpeker han at både det å utfordre fordommer direkte og å tematisere dem kan virke mot sin hensikt. For den som føler at ens oppfatning blir angrepet, spisser vanligvis argumentene og fordommen kan bli sementert heller enn endret. Det å tematisere en fordom kan også forsterke den assosiative bindingen, selv om en eksplisitt avkrefter fordommen (Toft 2021, ss. 164-169).

At fordommer er vanskelig å endre, betyr ikke at de ikke kan motvirkes. Allports (1954) teori om at kontakt kan redusere fordommer har blitt validert gjennom et stort antall studier (Dovidio et al. 2011, s. 149; Pettigrew og Tropp 2008). Men ikke alle typer kontakt reduserer fordommer. Fordomsmotvirkende kontakt kjennetegnes av en viss varighet, at en opplever å være jevnbyrdige, samarbeid for å få til noe, at en får reell kjennskap og ikke bare overfladisk kontakt, samt at interaksjonen får fram noe en har felles (Dovidio et al. 2011; Allport 1954, ss. 262-281). Forskningen etter Allport har blant annet vist at kontakt bidrar til økt empati og redusert frykt (Pettigrew og Tropp 2008), og at kjennskap og vennskap, intimitet i en relasjon, i særlig grad motvirker fordommer (Paolini et al. 2007, s. 1407). Ekskursjoner gir kontakt og bør slik kunne motvirke fordommer – men denne kontakten er kortvarig og ikke i form av dype vennskap.

Kontakt er ikke det eneste som virker. Blant annet kan ny kunnskap bidra til et mer nyansert syn på en gruppe og dens interne mangfold, og dermed alternative kognitive skjema som bidrar til endring i den kognitive komponenten av fordommen (Toft 2021, ss. 175-176; Allport 1954, s. 486; Pettigrew og Tropp 2008, s. 929). Ekskursjoner har potensial til å gi kognitivt mer nyansert forståelse av gruppen en besøker.

Metode og materiale

Artikkelen bygger på en intervjuundersøkelse der trosrepresentanter og lærere er intervjuet om sine erfaringer med og refleksjoner om ekskursjoner.⁹ Intervjuene var kvalitative, semistrukturerte intervjuer, slik at spørsmålene i intervjuguiden ble fulgt opp med utdypende spørsmål (Kvale og Brinkmann 2015). Trosrepresentanter og lærere ble spurt om blant annet erfaringer med ekskursjon, hvilket innhold besøkene vanligvis har, målsettinger, samarbeid, for- og etterarbeid, rammer og utfordringer. Intervjuene

---

⁷ Fordommer betyr altså noe annet her enn i eksempelvis Gadamer's hermeneutikk.

⁸ Den affektive komponenten former ofte måten vi forholder oss til ny informasjon på – eksempelvis ved å erklære den hyggelige personen som et unntak fra hvordan slike personer oftest er (Allport 1954: 23).

⁹ Artikkelen er en videreutvikling av Aas' masteroppgave i RLE, skrevet ved grunnskolelærerutdanningen ved OsloMet våren 2022. Intervjuene er gjennomført av Aas.

Fordomsperspektivet er nytt fra masteroppgaven, og forskningsfelt, teori, deler av analysen og drøfting er i stor grad videreutviklet. Masteroppgaven er ikke publisert.

ble gjort lydopptak av og transkribert.¹⁰ Prosjektet er godkjent av NSD. Fire trosrepresentanter og tre lærere ble intervjuet.

Trosrepresentantene ble rekruttert gjennom faglærere ved OsloMet som visste om representanter som hadde erfaring med ekskursjon. De fire trosrepresentantene tilhører ulike trossamfunn. De to største religionene, kristendom og islam, ble valgt fordi de sannsynligvis får flest ekskursjonsbesøk. Buddhismen ble valgt fordi det er den største av de østlige religionene i Norge, og jødedom på bakgrunn av kjennskap til et målrettet arbeid med ekskursjoner i synagogen de siste årene. I framstillingen betegner vi trosrepresentantene som TR, med religionens forbokstav etter det, slik at for eksempel TRB er den buddhistiske trosrepresentanten. Trosrepresentantene har ulike stillinger og fagbakgrunn, og én er frivillig, ikke ansatt. TRJ ble informert om risiko for at lesere kan ane hvem det er fordi det er få synagoger i Norge, men valgte likevel å la seg intervju. Vi har oppgitt tilfeldig kjønn på intervjupersonene for å tilstrebe anonymisering.

Lærerne som ble intervjuet er KRLE-lærere som har erfaring med ekskursjon i faget. Først ble lærere forsøkt rekruttert gjennom trosrepresentantene (snøballmetoden, Tjora 2021, s. 150). Bakgrunnen var et ønske om å snakke med lærere som ikke bare har ekskursjonserfaring, men erfaring med mer eller mindre samme praksis som trosrepresentantene – slik at de kunne belyse samme praksis fra ulike perspektiver. Men trosrepresentantene hadde primært kontaktinformasjon til lærere på videregående skole og i høyere utdanning. Resultatet var at det kun ble tre lærerintervjuer, der én nå hadde byttet jobb fra ungdomsskole til videregående og én ble rekruttert på annen måte enn gjennom trosrepresentant. Betegnelsene som brukes for lærerne er L1, L2 og L3.

Ideelt kunne flere religiøse og ikke-religiøse livssyn vært representert, og flere lærere med erfaring med samme praksis som trosrepresentantene. Samtidig gir intervjuene et innblikk i erfaringer fra både majoritets- og minoritetsreligioner, og en bredde av ekskursjonserfaringer, slik at det er sannsynlig at funnene og teoretiseringen er relevant også for andre sammenhenger (Alvesson og Sköldberg 2008, s. 53; Tjora 2021, ss. 267-274).

Kodingen av intervjuene ble gjort i en kombinasjon av empirinær og teoretisk drevet koding, en abduktiv prosess (Alvesson og Sköldberg 2008, ss. 55-56). Tidligere forskning på ekskursjon påvirket hva vi så i materialet, som læring om materiell dimensjon og forkynnelse. Samtidig var ikke kodene bestemt på forhånd og ble dels til på grunnlag av hva som fantes i materialet (Anker 2020, ss. 77-81), som kodene elevspørsmål, innenfraperspektiv og erfaringer med digital formidling.

Analyse: faglig innhold

Hva som prioriteres av faglig innhold – hva en mener er viktigst å få fram og gi plass til – uttrykker noe om hva en mener ekskursjon skal gi for elevene, hvilke mål en har for faglig utbytte. Hva prioriteres?

---

¹⁰ Småord og gjentakelser er tatt bort i de sitatene som gjengis her, fordi den muntlige formen er uvant for de fleste lesere og kan gi et skjevt inntrykk av intervjupersonen (jamfør Kvale og Brinkmann 2015, 211f).

Trosrepresentantene

Trosrepresentantene sier alle at elevspørsmål er en viktig innholdskomponent. TRI sier at «ofte går jo 70-80% av tiden til å svare på spørsmål». I synagogen har de et stasjonsbasert opplegg, men også de prioriterer elevspørsmål. TRJ sier:

Vi prøver så godt vi kan at det skal være en dialog med elevene. (...) Vi deler opp klassene sånn at vi får blitt bedre kjent med elevene (...) Det er viktig for at de skal føle seg komfortable med å stille et spørsmål som de kanskje ikke hadde stilt ellers.

Spørsmål er høyt prioritert, og i tillegg gjøres flere grep for å skape et trygt rom for dialog. Både i moskéen og i buddhisttempelet formidler trosrepresentantene at de lar spørsmålene være med å bestemme innholdet, og dels i svært stor grad: TRI sier at «personlig så overlater jeg det helt til de som kommer», og når TRB forteller at «jeg snakker om veldig forskjellige ting fra gang til gang», styres det blant annet av spørsmålene.

Når det gjelder hvordan det oppleves å få kritiske spørsmål, sier alle trosrepresentantene at de er glade for at det kommer opp. TRJ forteller: «Vi vil at de heller skal stille spørsmålene, selv om jeg kanskje ikke har svaret, i stedet for at de lager sitt eget svar i hodet.» Noe liknende sier TRK: «Jeg er veldig glad for at jeg får de kritiske spørsmålene, fordi det åpner for en samtale, ikke sant? Det er mye verre hvis en går og har kritikk som en ikke får rettet mot den det skal rettes mot.» De er altså opptatt av å få fram også de vanskelige temaene, og muligheten for oppklaringer vektlegges. Men det er også noen grenser for spørsmål, som handler om respekt. TRI sier at

Jeg elsker kritiske spørsmål. (...) Men det må være stilt med respekt. Sånn vulgært snakk og sånt, det har vi ikke, og skittkasting og sånn, nei, der går grensa. Innenfor det så kan man spørre om hva man vil, selv de mest kritiske tingene.

Så lenge det oppleves som at intensjonen er å forstå, ikke å fornærme, virker kritiske spørsmål velkomne.

Trosrepresentantene ble spurt om de deler av sin personlige historie i løpet av ekskursjonsbesøkene. I synagogen forteller TRJ: «Det er et av hovedmålene våre ved å besøke synagogen. Vi vil at elevene som kommer skal bli kjent med en jøde». Han forteller at de bruker eget liv som grunnlag for å svare på spørsmål og til å fortelle om jødedom. På spørsmål om hvordan de tror dette oppleves av de besøkende, svarer TRJ:

Vi har jo erfart at det gjør at de føler seg mye mer trygge og komfortable. De tør kanskje å stille spørsmål som kan være litt skumle å stille og at de selv deler. De kan relatere seg mye mer. Vi har virkelig sett verdien i det å være sårbar og dele hvem vi er.

Det å dele sin egen historie og vise seg sårbar bidrar til en form for modellering som kan gjøre at elevene tør å dele mer av seg selv og stille spørsmål. Denne åpenheten knyttes også til det å kunne relatere, bidra til empati og ny forståelse av hvordan det er å være jøde i Norge i dag. Liknende elementer nevnes av de andre trosrepresentantene. Å dele fra personlig historie skaper mindre distanse og mer engasjement (TRK), det blir

lettere å identifisere seg med det som blir sagt (TRI) og de besøkende oppleves mer interesserte (TRB).

Alle trosrepresentantene lar elevene se bygget og de forteller noe om rom, gjenstander og vanlig praksis i huset, selv om det varierer hvordan de legger det opp. En del av det de trekker fram, kan knyttes til ekskursjon som kroppsliggjort læring og kunnskap om materiell dimensjon. TRK uttrykker at:

Det er en egen verdi i læringen når den skjer på det stedet som en skal lære om, tror jeg. Det blir mer levende på en måte, og i hvert fall, når religionen også er hus, og det er tradisjon, og det er språk, og det er egne klær i det, ikke sant, alle disse tingene.

Men det er ikke bare hus og gjenstander og sted som er viktig, det er også møtet med et fysisk menneske som representerer religionen. TRK sier at «det er fint å møte en levende person og et faktisk bygg, i stedet for å se på bilder og lese tekst. Det kan ha en ganske stor verdi.»

Kleskodeksen i de ulike byggene kan også bidra til en særskilt kroppslig opplevelse. TRJ sier at «vi ber jo alle sammen å ta på seg kippa, fordi at det handler om ... altså, når man går inn i en moské så tar man av seg på bena, (...) og i synagogen tar man på seg». Å dekke til hodet i synagogen handler om å respektere byggets hellighet for jøder. Men ikke alle ønsker å ta på en kippa. TRJ forteller:

Vi har snakket veldig mye om dette internt, at hvis noen ikke har lyst til å ta på seg en kippa, så skal vi ikke tvinge dem til det. Vi vil jo ikke at de skal få en dårlig opplevelse.

Vi ser uttrykk for en viss forhandling mellom hensynet til å unngå tvang og ønsket om tildekking av hodet når TRJ forteller at de noen ganger spør elever om de kan ta på hette eller lue hvis det har det.

Moskéen legger også til rette for en kroppslig opplevelse ved at de serverer noe å spise på slutten av besøket. TRI utdyper:

Det man husker fra synagogebesøket var den bollen man fikk, når man var åtte år, ikke sant? Det er kult at de får noe å spise når de kommer hit, så de har et godt minne herfra.

Når de velger å servere mat, skyldes det ikke at mattypen har en tilknytning til religion eller kultur. Det handler om å gi elevene en god erfaring som fester seg til minnet.

Lærere

Lærerne sier mye som er beslektet med det trosrepresentantene omtaler. Alle trekker fram det å møte noen som tilhører religionen en lærer om, som verdifullt. L2 nevner også særskilt muligheten til å få svar på spørsmål når han sier:

Ved at elevene får møte en person som tilhører religionen de har om, får de kanskje mer forståelse. Og de får muligheten til å gå mye dypere i det en har om, enn det jeg kanskje klarer å legge opp til, fordi det kan dukke opp spørsmål som jeg ikke nødvendigvis kan svare like godt på.

Muligheten til å gå dypere kan handle om at lærere har begrenset kunnskap om ulike religioner. Trosrepresentanten kan kanskje særlig bidra når det gjelder praksis og estetikk. Men det kan også handle trosrepresentantens innenfraperspektiv som læreren ikke kan bidra med (jamfør Holmqvist Lidh 2016, s. 114). L1 nevner også verdien av å møte to trosrepresentanter:

De får møte levende mennesker, for eksempel når vi var i synagogen så møtte vi to veldig ulike, som hadde veldig ulikt ståsted, men kalte seg jøder, og det tror jeg er en så bra opplevelse for elevene.

Det å møte to trosrepresentanter med ulike ståsteder bidrar til innblikk i jødisk mangfold. L1 forteller også om hvilken effekt det har at trosrepresentantene deler fra sin personlige historie: «Det skaper jo et engasjement og en veldig oppmerksom forsamling, når det blir personlige historier». Hun sier at elevene blir nysgjerrige og spør mer av dette.

Betydningen av kroppsliggjort læring er noe alle lærerne kommer inn på. I likhet med det TRK sa om at det er en egen verdi å faktisk være til stede på plassen en skal lære om, sier L3 at: «Jeg tenker det å oppleve en type gudshus, eller trossamfunnssted, det er vanskelig å beskrive uten å være der.» L2 trekker også fram den verdifulle variasjonen fra klasserommet: «Hellige bygninger, gjenstander og ritualer er en så stor del av religion og livssyn, som er litt kjedelig å bare ha om i et klasserom. Det handler litt om det å få opplevelsen av det.» Ekskursjon har ikke bare verdi i seg selv, men også det at det simpelthen er en uvanlig arbeidsmåte kan være verdifullt, jamfør læreplanens *Overordnet del* som sier at «Ved å bruke varierte læringsarenaer kan skolen gi elevene praktiske og livsnære erfaringer som fremmer motivasjon og innsikt» (Kunnskapsdepartementet 2017, kapittel 3.1). L1 trekker også fram en type læring som de andre ikke nevner:

Jeg tenker at elevene må komme inn i hellige hus for å sanse det. Vi kan se filmer, vi kan lese om det, vi kan se bilder, men å faktisk komme inn, for å bruke synagogen som eksempel, å ta på seg den kippen og snakke mye om det i forkant, hvordan man oppfører seg og hva respekt er for noe til vanlig og hva respekt er nå. Den her ærbødigheten, å møte noe som faktisk er hellig for noen, det tenker jeg er supernyttig.

KRLE-faget skal bidra til at elever lærer å respektere andres religioner og livssyn, og denne læreren trekker altså fram ekskursjon som en slags «direkte» form for respektlæring gjennom det å opptre respektfullt i andres hellige hus.

Samsvar

Lærerne er i stor grad på linje med trosrepresentantene i hvordan de beskriver innholdet i en ekskursjon, og hva dette gir. Det å gi fordykning, svar på spørsmål, å få møte religiøse mennesker som kan fortelle om sin religion også ved personlige historier, og en kroppsliggjort erfaring av det materielle, betones av alle. Dette er i stor grad i overensstemmelse med tidligere forskning (Jørgensen 2017; Britton 2014; Svahn 2010; Nicolaisen 2021; Long 2018; Kindermann og Riegel 2018) på hva som framstår som særlige kvaliteter ved ekskursjon som arbeidsmåte. Svarene viser noe ulik betoning

mellom trosrepresentanter og lærere. Trosrepresentantene betoner (kritiske) spørsmål mer, men også det å gi en god opplevelse, uten tvang, og tilpasning til dem som kommer. Lærerne trekker blant annet fram avvekslingen fra klasseromsundervisning og erfaringen av ærbødighet og respekt i et hellig hus.

Når elevspørsmål får stor plass og i ett tilfelle blir anslått å ta $\frac{3}{4}$ av tida, betyr det at elevene har mange spørsmål til trosrepresentantene. Det kan tyde på at de i liten grad møter mennesker som tilhører disse trostradisjonene ellers, eller at de normalt opplever at religion i så stor grad er en privatsak (jamfør Repstad 2020) at det ikke er noe som passer seg å spørre om til vanlig. Hverdagen kan by på få slike muligheter. Det kan også hende at selve møtet med særpreget til tempel, moské og synagoge vekker spørsmål. Trosrepresentantene fra minoritetsreligioner forteller i større grad enn TRK at elevspørsmål er sentralt ekskursjonsinnhold. Hvis elevene har færre spørsmål til TRK, kan det være fordi elevene i større utstrekning har møtt kristne og vært i en kirke tidligere. Mulighet for spørsmålsstilling kan også verdsettes av lærerne som en arbeidsmåte som er i tråd med kjerneelementet om at elever skal utforske religioner og livssyn.

Analyse: Forkynnelse

Opplæringsloven § 2-4 sier at det ikke skal være noe forkynnelse i KRLE-faget, og ekskursjon har som nevnt vært omdiskutert i forbindelse med dette. Hvordan ser dette ut i vårt materiale? Hva sier de intervjuede om å framstille sin tro som sann og å påvirke elevene?¹¹

Trosrepresentantene

Det aller første TRI nevner når han blir spurt om ekskursjonsinnhold er: «Det som er viktig for oss er å ikke misjonere overfor barn. Det tenker vi ikke blir riktig.» TRJ understreker at jødedommen er en ikke-misjonerende religion og at han ikke har noen intensjon om å forkynne. Også de øvrige trosrepresentantene uttrykker at de ikke har som hensikt å forkynne.

Trosrepresentantene ble ikke spurt om hva de mente med forkynnelse, og på spørsmål om ekskursjon kan inneholde en form for forkynnelse, viser svarene litt ulike tolkninger av begrepet. TRB sier at: «Jo, altså, i og med at jeg prøver å presentere buddhismen på en forståelig måte, slik at de skjønner hva det dreier seg om. Men vi er ikke ute etter at folk skal liksom melde seg [inn] når de går.» TRI sier at «det vil jo alltid være forkynnelse i alt man sier, ikke sant? Bare man oppfører seg godt mot noen så vil de tenke sånn, “åh, bra folk”. Det er jo forkynnelse det og». TRK sier at «det er jo ikke noe forkynnelse jeg holder på med», men sier samtidig at assosiasjonen mellom kirke

---

¹¹ Sødal og Eidhamar (2009, s.32) skriver at forkynnelse i KRLE-faget innebærer å framstille en religion eller et livssyn som bedre eller sannere enn andre og å ta stilling i livssynsspørsmål der det er uenighet. I kristen tradisjon er forkynnelse å formidle Guds ord eller evangeliet på en måte som skal bygge tilhørers tro (Harbsmeier 1995, s. 349-350).

og forkynnelse er sterk, og at det kanskje kan påvirke hvordan hun oppfattes. Her ser vi altså at til tross for at alle trosrepresentantene uttrykker at de ikke har noe ønske om å forkynne i tradisjonell forstand – de vil ikke formidle trossannheter på måter som påvirker elevene i retning trosrepresentantenes religion – er de bevisst på at det de formidler kan påvirke. Konteksten «hellig hus» kan styre hvordan formidlingen oppfattes, og med retorikkens begreper kan det å framstille religionen som meningsfull oppleves som logos-påvirkning (fornuftsbasert), mens en troverdig og tiltalende person påvirker ethosbasert (på grunnlag av avsenderens troverdighet) (Aristoteles 2002, 1356a). Et forkynnende potensial kan vanskelig unngås.

TRJ forteller at han har opplevd at lærere har vært veldig opptatt av forkynnesproblematikken:

Jeg har hatt noen lærere som har skrevet til meg på e-post at de kommer til synagogen, men det skal ikke være noe sånn forkynning, eller forsøk på misjonering, og de vil helst ikke at du skal snakke om gud eller sånne typer ting. Da tenker jeg; “ok, greit, det er ikke planen vår”. (...) Jeg kan forstå hvor det kommer fra, men en utfordring er at vi har blitt såpass sekulære i Norge at det å i det hele tatt ha en tro har blitt det som er, ikke rart, men annerledes, og da er det mange som kan være litt redde.

Fuglseth (2014) peker på at læreres frykt for religiøs involvering gjør at en lett blir veldig forsiktig med bruk av undervisning hvor det finnes en risiko for det. Her virker det som om TRJ har møtt lærere som har vært så på vakt mot forkynnelse at det å snakke om gudstro også har blitt ekskludert som mulig innhold. Det vil gjøre det vanskeligere å bidra til forståelse for individ- og innenfraperspektiver i faget. TRJ tolker lærerne som at dette ikke bare handler om rammene for KRLE-faget, men en større samfunnsutvikling der simpelthen det å tro har blitt noe som er fremmed og som en dermed er redd for.

Trosrepresentantene ble også spurt om forekomster av religiøs praksis, som er en type innhold Britton og Jørgensen (2019, s. 310) nevner i ekskursjoner. Det eneste som da ble nevnt var demonstrasjon av bønneposisjon i moskéen og meditasjon i buddhisttempelet, hvor elevene ikke skulle involveres. Representantene uttrykker altså at religiøs praksis har liten plass, og at de har et tydelig ønske om ikke å trække over noen grense for involvering.¹²

Lærere

Lærernes svar gir et hovedinntrykk av at de ikke opplever at trosrepresentantene forkynner, men de har litt ulike erfaringer og refleksjoner. L3 sier at

Kanskje man har blitt litt mer forsiktig med å si for mye. Jeg tror at trossamfunnene er redde for å trække over en grense som gjør at det oppleves

---

¹² Det å ikke gi rom for demonstrasjon av religiøs praksis, kan være en utfordring dersom målet med ekskursjon er å få større innsikt i religion som levde. Men i denne sammenhengen er det forkynnesproblematikken vi drøfter. Se feks Britton 2019 om ekskursjon og læring om levde religion.

veldig forkynnende (...), Tidligere var det nesten litt mer sånn, "nå skal noen omvendes her". Jeg tror faktisk at samfunnet har kommet litt lenger.

Denne læreren uttrykker altså at det har skjedd en utvikling fra det forkynnende til større varsomhet, med større bevissthet og endret intensjon. Også L1 uttrykker en liknende erfaring, men med ett unntak:

Det er jo tydeligere og tydeligere at det som foregår er fagstoff og ikke forkynnelse. I hvert fall de ekskursjonene jeg har vært på de siste syv, åtte, ni årene, så er det vel egentlig bare hos Human-Etisk Forbund jeg har opplevd litt sånn propaganda, og det er jo ganske interessant (...) Det var siste gang jeg opplevde at noen var litt forkynnende eller hakka ned på andre trossamfunn.

Disse lærerne formidler altså at de i nyere tid ikke opplever forkynnelse på ekskursjon, utenom én opplevelse med Human-Etisk Forbund.

L2s svar har et annet preg. På spørsmål om han opplever at ekskursjonsbesøk kan inneholde en form for forkynnelse, svarer han

Jeg tenker sånn egentlig litt ja, men ikke på en måte som er ubehagelig eller upassende. Det er en del av at en forteller om sin tro og at man deler om det en tenker er "den riktige veien" (...) Men jeg har aldri tenkt at de har prøvd å omvende noen.

Her ser vi en refleksjon som likner på hva TRB og TRI uttrykte, at selv om trosrepresentantene ikke søker å omvende noen, er det et forkynnende potensial i det å fortelle om sin tro og vise at en mener noe er riktig og dermed at noe annet ikke er det. Samtidig sier også L2 at dette ikke har vært upassende – han signaliserer altså at dette er innenfor rammene for KRLE-faglig praksis.

Samsvar

Alle trosrepresentantene formidler at de kjenner retningslinjene for KRLE-faget og ønsker å følge disse, ved å ikke forkynne og involvere elevene i praksis. Dette betyr ikke nødvendigvis at de ikke forkynner, for intervju gir ingen direkte tilgang til faktisk praksis (Kvale og Brinkmann 2015, s. 281). Men lærerne uttrykker også at de ikke opplever religiøs forkynnelse på ekskursjon.

Samtidig reflekterer både trosrepresentanter og lærer over at det å simpelthen fortelle hva en tror på og framstå troverdig kan oppleves som å ha et element av forkynnelse i seg. Vi oppfatter at disse refleksjonene er i tråd med refleksjonene Jørgensen (2017, s. 148) gjør i sin vurdering av ekskursjon. Å møte en person som gir uttrykk for at de mener det de tror på er riktig, kan forstås i analogi med det å møte tekster og bilder med forkynnende potensial og betyr ikke nødvendigvis at en trækker over KRLE-fagets grense for forkynnelse.

Et klart inntrykk ut fra materialet er at alle parter er innforstått med at det ikke er misjonering elevene skal møte på ekskursjon. Status nå kan være noe annet enn Andreassens antakelse i 2012. Men trosrepresentantene som er intervjuet har en del erfaring med og bevissthet omkring besøk av elever, så det er ikke gitt at deres refleksjoner er representative for den jevne trosrepresentant. Samtidig har de

intervjuede lærerne vært på ekskursjon til mange forskjellige tros- og livssynssamfunn, og sier at det er en tydeligere og tydeligere erfaring at målet ikke er forkynnelse. Dersom dette er en gjengs utvikling, kan det samsvare godt med Repstads (2020, ss. 43-44) påpeking av at det er en trend å være mer tilbakeholden med religiøs forkynnelse.

Analyse: svar på direkte spørsmål om målsetting

De foregående analysene har gitt momenter til svar på hva ekskursjon kan bidra med for elevene. Hva svarer intervjupersonene på direkte spørsmål om mål/hensikt med ekskursjon?

Trosrepresentanter

På spørsmål om hvorfor de åpner for ekskursjonsbesøk svarer TRB at hun vil at elever skal kjenne

det buddhistiske alternativet som et perspektiv på virkeligheten, eller på meningen med livet (...) Det kreves mye forklaring for å legge det [buddhismen] frem slik at man skjønner essensen av det. I hvilken grad vi lykkes, det vet jeg ikke. Men at de får noen idéer slik at de får et mer positivt bilde av buddhismen, det er i hvert fall et mål for meg.

TRB trekker også frem at de vil formidle «en bedre versjon enn det som jeg syntes de får presentert gjennom lærebøker.» Her ser vi altså at det å gi en kognitivt begripelig og presis framstilling av buddhisme, vektlegges. Slik kan lærebøkernes framstilling suppleres, og slik vi oppfatter sitatet vil en god framstilling av buddhisme også gi et mer positivt inntrykk av religionen, i motsetning til feilrepresentasjoner i lærebøker. Begrunnelsen her er altså i tråd med hva Jørgensen (2017, s. 160) finner, knyttet til utfordringer med lærebøkers representasjon av religion.

TRJ sier at ekskursjonsbesøk «er jo for at folk skal bli kjent med oss, først og fremst. For at vi ikke skal være noe fremmed.» Det handler mye om å bygge relasjoner og å motvirke opplevelser av avstand og fremmedhet. Han forteller videre at: «Målet vårt er at de skal få en positiv jødisk opplevelse». En av grunnene til at dette er viktig kan være at mange har en del negative assosiasjoner til det jødiske. TRJ trekker også frem et annet aspekt:

Jeg føler nesten at folk har blitt litt sånn redde for religion og det syntes jeg er veldig synd, for det gjør jo at de som har en tro eller en religion må nesten forsvare den eller begrunne den. Det skal være noe berikende på alle mulige måter. Det handler om å bli kjent med andre mennesker, om toleranse. Det er veldig mye mer enn bare å lære om en annen religion. Det å besøke noen andres hellige sted, det handler om respekt, om forståelse, demokrati vil jeg si, for å dra den så langt.

TRJ knytter an til en opplevelse av sekularisering og negative holdninger til religion i samfunnet. Når han så uttrykker målsettinger som respekt, forståelse og demokrati, er det målsettinger som er på et mer overordnet samfunnsbyggende nivå enn å lære rent faglig om religion.

TRI uttrykker at ekskursjonsbesøk er viktig for moskéen og at de åpner for det «rett og slett for å bryte ned barrierer mellom mennesker og spre kunnskap på tvers av religioner. Det er kjempeviktig å bryte ned barrierer i vår tid, det kan ikke undervurderes.» TRI sier også at «Vi får veldig mange tilbakemeldinger om at dette er meningsfullt, at man lærer noe nytt og at man kommer nærmere hverandre», så nærhet i kontrast til fremmedhet er viktig for han også. Han forteller videre at «vi prøver å spre det som vi oppfatter for å være riktig informasjon om islam fordi det er så mye negativt om det. Det er jo, “de er kvinneundertrykkende, “de har gått ut på dato” og “kriger”, både det ene og det andre.» I likhet med TRB peker altså TRI på at de jobber for å korrigere feilinformasjon om sin religion.

TRK trekker ikke fram barrierer eller å korrigere læreboka som mål, men uttrykker at det er en naturlig oppgave å fortelle om kirken og at lokale møteplasser er bra. Men også TRK tematiserer det å få kritiske spørsmål og svare på kritikk. Å være religiøs majoritet betyr ikke å unngå kritikk.

Lærere

Når L1 får spørsmål om å dele sine tanker om ekskursjon som metode, er noe av svaret hennes at det «gir oss et innenfraperspektiv og skaper respekt». Innenfraperspektivet nevnes flere ganger i løpet av dette intervjuet, det er tydelig viktig for L1. Innenfraperspektivet knyttes på en side til å framstille religionen slik en selv erfarer den og korrigere feiloppfatninger, som at «Det er klart at de [jøder] gjerne vil vise seg fram som noe annet enn et tabloid oppslag i VG (...) Jeg tror det er viktig for dem å være fortellerstemmen.» Men L1 knytter det også til verdien av møtet med et levende menneske og det å snakke med noen som tilhører en religiøs forsamling, og sier at dette kan bidra til forståelse og respekt. L2 trekker også fram at ekskursjoner kan gi det innenfraperspektivet som læreren ikke kan gi, og at det kan bety noe om «infoen og kunnskapen kan komme fra dem, ikke nødvendigvis en lærebok som er skrevet av noen som kanskje ikke har en religion.» Å få innblikk i erfaringen av å ha en religion, betyr noe.

På spørsmål om hva hensikten med ekskursjonsbesøk er, svarer L3:

Hensikten må jo være å få et innblikk i et annet liv enn det en selv lever. (...) Et innblikk i andres trosretning, tradisjon, kultur, er viktig for å forstå helheten og forstå mennesket, og det tenker jeg er et mål.

Her ser vi at begrepsbruken er i tråd med KRLE-læreplanens første setning om at faget er sentralt for å forstå «seg selv, andre og verden rundt seg» (Kunnskapsdepartementet, 2019) og skolens formål om å gi kulturell innsikt (Opplæringsloven § 1-1). Det å få et innblikk i og forståelse for livssyn som kanskje er annerledes enn det en selv har, gjør at ekskursjon kan bidra til å oppnå mer overordnede mål for opplæringen.

L2 trekker også frem det å oppdage trossamfunnenes eksistens, «det å se at det er en del av samfunnet. De visste kanskje ikke at det lå et buddhistisk tempel der, eller at det var en moské rett borti der, eller at det var en kirke.» Ekskursjon kan gjøre at en tydeligere ser religionenes tilstedeværelse i (lokal)samfunnet.

Samsvar

I disse svarene ser vi at trosrepresentantene understreker det å adressere negativitet, rette opp misinformasjon og svare på kritikk, og de vil bygge relasjoner og gi en positiv opplevelse, mens dette i mindre grad trekkes fram av lærerne. Samtidig ser vi at de samstemte i at ekskursjoner gir kunnskap som supplerer læreboka, og at det at elevene får møte noen som tilhører religionen er av betydning – til forståelse, respekt og en opplevelse av religion som en del av (lokal)samfunnet. Dette samsvarer med blant annet Eidhamars (2009) og Jacksons (2014) begrunnelser for å anbefale ekskursjoner, og med hva tidligere forskning har pekt på.

Lærerne bruker begrepet innenfraperspektiv, og ekskursjon kan være en måte å nå læreplanens krav om at elevene skal møte innefraperspektiver. I materialet trekkes det også fram at det å få del i personlige historier er noe som i særlig grad skaper nysgjerrighet, engasjement og oppmerksomhet – innenfraperspektiver kan engasjere.¹³ Vestøl (2016 og 2020) viser at innenfraperspektiver også kan knyttes til opplevelsen av en religionsframstilling som kan skape forståelse og respekt. Han analyserer hvordan religiøse elever betoner andre aspekter ved religion enn lærebøkene, som følelser, relasjoner og det lokale og personlige. De religiøse elevene stilte spørsmål ved hvorvidt deres medelever egentlig kunne få forståelse og respekt for religionen på grunnlag av lærebokas framstilling, siden disse aspektene manglet. Ekskursjoners innblikk i personlige fortellinger som sannsynligvis formidler noe om både følelser, relasjoner og personlig engasjement, vil kunne bidra til det disse elevene savnet. Dersom dette bidrar til større forståelse og respekt, kan det oppleves mindre stigmatiserende for elever å tilhøre denne religionen. Det vil være viktig både for elevens opplevelse i skolehverdagen og være i tråd med målsettingene for faget.

Fordomsmotvirkning

Som analysen har vist, er trosrepresentanter og lærere i nokså stor grad samstemt i sine refleksjoner om ekskursjon som arbeidsmåte i KRLE, og mye av det de formidler er i tråd med tidligere forskning. Det å få møte noen som er religiøse og få deres innenfraperspektiv gir et viktig supplement til lærebøkens representasjon av religion. Ekskursjon gir et møte med religion slik den leves lokalt i dag og den materielle dimensjonen er viktig, i tillegg til å få innsikt i religiøse personers erfaringer og forståelser (jamfør Jørgensen 2017, Nicolaisen 2021, Britton 2014 og 2019, Lundie et al. 2021). Ekskursjon som læring med mange sanser, en kroppsliggjort erfaring som er noe annet enn det en kan gjøre i klasserommet, er også en viktig del av ekskursjonens læringsbidrag for elevene (jamfør Kindermann og Riegel 2016 og Long 2018), og arbeidsmåten vekker engasjement og fremmer nysgjerrighet (Jørgensen 2017; jamfør Britton 2014).

---

¹³ Se også Unstad og Fjørtofts (2021) observasjon fra feltarbeid om at utenfraperspektiver dominerte i religionsundervisningen, men at elevene ble mer engasjerte og opplevde faget som mer relevant når de fikk møte innenfraperspektiver.

Det trosrepresentantene trekker fram som særlig viktig, er for det første formidling av kognitivt innhold. De ønsker å bidra til en forståelse for sin religion, gi elevene svar på spørsmål og korrigere misforståelser. Særlig for minoritetsreligionene er det å svare på spørsmål sentralt. For det andre understreker de kjennskap; det å møtes, fjerne barrierer, å bli kjent, motvirke fremmedhet og ekskursjon som bidrag til nærhet. Et tredje trekk ved svarene deres, er at de ønsker at ekskursjonen skal være en positiv opplevelse for elevene. På mange måter viser de at de virkelig er på tilbudssida: De legger opp opplegget slik at det i stor grad tilpasses dem som kommer, de serverer mat for å gi et godt minne, de deler dem opp i grupper for å kunne være lydhøre for enkeltelever, og de vil ikke at elevene opplever noen form for tvang, så de legger til rette for alternative hodeplagg. Ingen av dem «kjører på» med det de selv er vant til og opptatt av, men utviser særs stor vilje til å komme lærere og elevgruppa i møte. Vi har også sett at de uttrykker tydelig at de ikke vil forkynne for elevene. Hvordan kan dette forstås? Vi tror disse funnene kan sees i sammenheng, og kan henge sammen med en samfunnsutvikling preget av sekularisering og (økte) fordommer mot religion.

Når TRJ snakker om å ikke forkynne, går han raskt videre til å knytte det til en generell fremmedhet overfor det å ha en gudstro. Sekulariseringen gjør at færre elever selv tror på en Gud og at færre har nære relasjoner til mennesker der religion er viktig for dem (jamfør Repstad 2020, 26-45). Dermed er det en mer nærliggende målsetting å bidra til at religion framstår som mindre fremmed. Men den betoningen trosrepresentantene har, ser ikke bare ut til å handle om religion som ukjent, men også om negative oppfatninger om religion. Som nevnt kan religion oppfattes som et stigma i en situasjon der en sekulær diskurs dominerer (jamfør Toft 2017 ovenfor; Domaas 2019; Flensner 2015; Hauan og Anker 2021), og mange nordmenn og -kvinner har fordommer mot religiøse (Brekke et al. 2020).

Fordommer har både en kognitiv og en affektiv side (Toft 2021; Allport 1954). Når alle trosrepresentantene er opptatt av å gi rom for kritiske spørsmål, når de direkte nevner at de ønsker å kunne korrigere misoppfatninger, og når TRB er opptatt av å forklare buddhismen slik at den kan framstå som begripelig, kan alt dette tolkes som et arbeid mot misoppfatninger eller den kognitive siden av fordommer. Det at elevene i ett tilfelle får møte flere trosrepresentanter med ulike perspektiver, gir også en direkte innsikt i en gruppes mangfold på en måte som kan bidra til et mer nyansert syn på gruppen – noe flere (Allport 1954; Toft 2021; Pettigrew og Tropp 2008) trekker fram som elementer som kan motvirke fordommer.

Når trosrepresentantene samtidig er svært opptatt av å gi elevene en positiv opplevelse og strekker seg langt for dette, kan dette tolkes som et arbeid med å motvirke fordommene på et affektivt nivå. Kroppsliggjorte erfaringer er noe en husker, på godt og vondt. Nicolaisen (2021) skriver at opplevelser av noe negativt eller rart på ekskursjon kan øke følelse av fremmedhet eller skepsis til en religion, og trosrepresentantene gjør en innsats for en opplevelse som gir mening kognitivt og er en positiv erfaring – og altså det motsatte.

Kontakt kan redusere fordommer, og når trosrepresentantene snakker om utkommet av ekskursjon, er det mye som handler om nettopp kontakt. Dersom religion framstår som fremmed eller oppleves fjernt for elevene, kan ekskursjon gi en motvekt fordi et

faktisk bygg og en levende person i lokalmiljøet er nettopp nært og konkret. Men eventuell fordomsreduserende kontakt handler om mer enn dette: Forskningen viser at kontakt der en deler av seg selv, opplever at en har noe felles og at det etableres personlige relasjoner, i sterkest grad ser ut til å redusere fordommer (Pettigrew og Tropp 2008; Allport 1954). Ekskursjonene handler ikke om å etablere vennskap. Kan kontakten likevel motvirke fordommer? Trosrepresentantene forteller at de deler personlige historier, og noen av representantene trekker også fram det å vise seg sårbar og å skape rom der også elevene tør å dele. Det kan gi nettopp en opplevelse av relasjonell nærhet, at en kan relatere til hverandre og oppleve at en har noe felles og altså ha trekk av den typen kontakt som kan motvirke fordommer.

Fordomsforskningen trekker også fram betydningen av å samarbeide, og ikke i roller der den en har en fordom mot er underordnet (Allport 1954, ss. 262-266; 489). Ekskursjonene gir ikke likhet i roller, men trosrepresentantene er ikke i en underordnet rolle. Tvert om framstår de gjerne som eksperter og med autoritet. Og selv om en ikke samarbeider om et prosjekt, interagerer en med et felles siktemål om økt religionskunnskap og forståelse, med institusjonell støtte, som er blant suksesskriteriene i Allports (1954, s. 489) vurdering av fordomsreduserende programmer. Det er altså mye som peker mot at et utkomme av ekskursjonene kan være å redusere eventuelle fordommer som elevene har mot religiøse.

Men dersom elever har større fordommer mot religiøse nå enn tidligere, bringer det en ny utfordring. Allport (1954, s. 264) påpeker at vi er disponert slik at vi enklere legger merke til det som bekrefter enn det som avkrefter våre stereotypier. Dersom trosrepresentanter framstår på måter som er i tråd med eventuelle fordommer, kan disse aspektene bli mer vektlagt enn de som kunne motvirke fordommer. Fordommer gjør at det stilles store krav til trosrepresentantenes framreden for at ekskursjon reelt skal kunne motvirke eksisterende fordommer, og ikke sementere dem.

Det at ekskursjoner kan være positive opplevelser som bygger relasjoner og motvirker fordommer eller opplevelsen av religion som noe fjernt og fremmed, er ingen ny oppdagelse (jamfør Lundie et al. 2022; Jackson 2014; Brynsett 2020; Jørgensen 2017). Men der Svahn (2010) og Britton (2019) i størst grad finner og viser til at en slik ekskursjonsmålsetting har blitt uttrykt av muslimske trosrepresentanter, er det vår opplevelse at dette er nokså tydelig og gjennomgående i vårt materiale. Det å gi en positiv opplevelse, bygge relasjoner, gi svar på spørsmål og imøtegå kritikk – noe som kan tolkes som et arbeid for å motvirke fordommer på både kognitivt og affektivt nivå – framstår som dominerende. Dette kan være et tegn på at det oppleves sterkere fordommer mot religiøse generelt, ikke bare mot muslimer.

Det at den ene læreren refererte å kun ha opplevd forkynnelse hos Human-Etisk Forbund (HEF), kan også være tegn på en mer dominerende sekulær diskurs i samfunnet. Men uttalelsen kan leses ulikt. Den kan tolkes som at det nå kun er aksept for sekulær forkynnelse, ikke religiøs. Den kan også tolkes som at det at majoriteten nå ikke tror på Gud, gjør at religionskritiske uttalelser fra HEF oppleves på en annen måte enn da HEF sto for mindretallslivssyn – at læreren forventer mer nennsomhet fra dem som representerer et sekulært livssyn.

Ekskursjon som arbeidsmåte

I denne artikkelen har vi gjennom analyser av intervju med representanter fra ulike trossamfunn og med KRLE-lærere belyst hva de mener ekskursjoner som arbeidsmåte i KRLE-faget bidrar til. Analysene viser at de betoner blant annet det å møte et innenfraperspektiv som kan gi forståelse og kjennskap, innsikt i materielle dimensjoner ved religion og en kroppsliggjort erfaring. I tillegg viser analysen at trosrepresentantene i stor grad legger vekt på aspekter som kan tolkes som å bidra til å motvirke fordommer. De sier at de ikke vil forkynne, men imøtegå misoppfatninger, gi en forståelig presentasjon og besvare kritiske spørsmål. Slik kan de motvirke eventuelle fordommer på kognitivt nivå. I tillegg er de i svært stor grad på tilbudssida og opptatt av å bidra til en positiv opplevelse på mange måter og å bygge kjennskap og relasjoner. Denne kontakten og betoningen kan bidra til å motvirke fordommer på affektivt nivå. Vi vurderer det som sannsynlig at denne vektleggingen kan oppleves som nødvendig på grunn av en samfunnsutvikling med sekularisering og (økte) fordommer mot religion. Ekskursjoner i KRLE-faget ser ifølge dette materialet ikke ut til å sikte mot forkynnelse, og materialet indikerer at ekskursjoner kan være en verdifull og nokså lite problematisk arbeidsmåte i KRLE. Men mer forskning er ønskelig. Fortsatt har barneskoleelevers stemme kommet lite fram i ekskursjonsforskningen, og prosjektet har gjort oss nysgjerrige på erfaringer fra livssynsrepresentanter fra sekulære livssyn og større innsikt i eventuell forkynnelse i slik kontekst.

Referanser

Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*, Cambridge MA, Addison-Wesley Publishing Company.

Alvesson, M. & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund, Studentlitteratur.

Andreassen, B.-O. (2012). *Religionsdidaktikk. En innføring*, Oslo, Universitetsforlaget.

Anker, T. (2020). *Analyse i praksis. En håndbok for masterstudenter*, Oslo, Cappelen Damm Akademisk.

Aristoteles (2002). *Retorik*, København, Museum Tusulanums forlag.

Beavan, J. (2013). Exploring and assessing the role of visits and visitors in Secondary Religious Education. *Farmington Fellowship Report*. Warwick: Warwick Religions and Education Research Unit, Institute of Education, University of Warwick.

Brekke, J. P., Fladmoe, A. & Wollebæk, D. (2020). Holdninger til innvandring, integrering og mangfold i Norge. Integreringsbarometeret 2020. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Britton, T. H. (2014). *Studiebesök i religionskunskapsundervisningen. Elevers tal om islam före, under och efter et moskébesök*. Licentiatuppsats, Karlstad Universitet.

Britton, T. H. (2019). *Att möta det levda. Möjligheter och hinder för förståelse av levd religion i en studiebesöksorienterad religionskunskapsundervisning*. PhD, Stockholms universitet.

Britton, T. H. & Jørgensen, C. S. (2019). The construction of 'religions' during field visits. *Intercultural Education*, 30, 306-322.

<https://doi.org/10.1080/14675986.2018.1539308>

Brynsett, C. M. (2020). *Betydningen av ekskursjon i KRLE-undervisningen*. Master, MF vitenskapelig høyskole.

Dalevi, S. & Osbeck, C. (2012). *Kyrkopedagogik i Munkfors. En utvärdering av ett samarbetsproject skola-kyrka*, Karlstad, Karlstad University Press.

Domaas, O. E. (2019). En anonym minoritet i klasserommet? Kristne elever i skolens religionsfag. *Prismet*, 70, 5-25. 10.5617/pri.6854

Dovidio, J. F., Eller, A. & Hewstone, M. (2011). Improving intergroup relations through direct, extended and other forms of indirect contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14, 147-160. <https://doi.org/10.1177/1368430210390555>

Eidhamar, L. (2009). Ekskursjoner. I: Sødal, H. K. (red.) *Religions- og livssynsdidaktikk. En innføring*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Flensner, K. K. (2015). *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*. PhD, University of Gothenburg.

Fuglseth, K. (2014). Orienteringas bakside. Om indirektisering av undervisninga i RLE-faget. I: Fuglseth, K. (red.) *RLE i klemme. Ein studie av det erfarte RLE-faget*. Bergen: Fagbokforlaget.

Fuglseth, K. & Haakedal, E. (2012). *Samarbeid på tvers. Samarbeidet mellom Den norske kyrkja og offentlege institusjonar innan utdanning og kultur*. Oslo: KiFo.

Gundersen, K., Kristiansen, H. H., Samdal, A. G. & Vestøl, J. M. (2014). Religion in Textbooks and among Young Buddhists, Hindus and Muslims : A Comparative Study *Acta Didactica Norge*, 8.

Harbsmeier, E. (1995). Kirkens kommunikasjonsformer. I: Iversen, E. H. o. H. R. (red.) *Praktisk teologi*. Fredriksberg: Forlaget ANIS.

Hauan, L. S. & Anker, T. (2021). Fordommer mot religion. Epistemisk urettferdighet i klasserommet. I: von der Lippe, M. (red.) *Fordommer i skolen. Gruppekonstruksjoner, utenforskap og inkludering*. Oslo: Universitetsforlaget.

Holmqvist Lidh, C. (2016). *Representera och bli representerad. Elever med religiös positionering talar om skolans religionskunskapsundervisning*. Karlstads universitet.

Jackson, R. (2014). *Signposts. Policy and practice for teaching about religions and non-religious world views in intercultural education*, Strasbourg, Council of Europe.

Jørgensen, C. S. (2017). Bør ekskursjoner være del av religions- og livssynsundervisningen? I: von der Lippe, M. & Undheim, S. (red.) *Religion i skolen. Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*. Oslo: Universitetsforlaget.

Jørgensen, C. S. (2021). Ekskursjon i religions- og livssynsfaget. I: Fuglseth, K. & Skrefsrud, T.-A. (red.) *Innføring i KRLE-didaktikk*. Oslo: IKO-forlaget.

Kindermann, K. & Riegel, U. (2018). Experiencing churches as spiritual and religious places: a study on children's emotions in church buildings during scholastic field trips. *British Journal of Religious Education*, 40, 136-147. 10.1080/01416200.2016.1209458

Kunnskapsdepartementet (2017). Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen.

Kunnskapsdepartementet (2019). Læreplan i kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE).

Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*, Oslo, Gyldendal.

Laird Iversen, L. (2023). Religiøse trender i Norge og Religion i medienes grep. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 64, 177-181. 10.18261/tfs.64.2.7

Long, J. D. (2018). Site visits in interfaith and religious studies pedagogy: Reflections on visiting a Hindu temple in central Pennsylvania. *Teaching Theology & Religion*, 21, 78-91. <https://doi-org.ezproxy1.usn.no/10.1111/teth.12427>

Lundie, D., Ali, W., Ashton, M., Billingsley, S., Heydari, H., Iqbal, K., McDowell, K. & Thompson, M. (2022). A practitioner action research approach to learning outside the classroom in religious education: developing a dialogical model through reflection by teachers and faith field visitors. *British Journal of Religious Education*, 44. 10.1080/01416200.2021.1969896

Nicolaisen, T. (2021). Religionenes kunst i klasserom og hellige rom. *Prismet*, 72, 119-134. <https://doi.org/10.5617/pri.8882>

Opplæringsloven (1998). Lov om grunnskolen og den vidaregående opplæringa. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>

Paolini, S., Hewstone, M. & Cairns, E. (2007). Direct and Indirect Intergroup Friendship Effects: Testing the Moderating Role of the Affective-Cognitive Bases of Prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1406-1420. <https://doi.org/10.1177/0146167207304788>

Pettigrew, T. F. & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38, 922-934. 10.1002/ejsp.504

Repstad, P. (2020). *Religiøse trender i Norge*, Oslo, Universitetsforlaget.

Riegel, U. & Kindermann, K. (2016). Why leave the classroom? How field trips to the church affect cognitive learning outcomes. *Learning and Instruction*, 41, 106-114. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2015.10.004>

Roos, L. (2010). "Den sanna religionen". Exkursioner som metod inom religionsvetenskap. I: Johansson, B.-I. (red.) *Att undervisa med vetenskaplig förankring - i praktiken!* Uppsala: Uppsala Universitet, Avdelningen för universitetspedagogisk utveckling.

Svahn, A. (2010). *Möten i det mångreligiösa Sverige*. Stockholms universitet.

Sødal, H. K. & Eidhamar, L. (2009). Den gode religions- og livssynslæreren. I: Sødal, H. K. e. a. (red.) *Religions- og livssynsdidaktikk. En innføring*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Tallaksen, I. M. & Hodne, H. (2014). Hvilken betydning har læremidler i RLE-faget? *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 98, 352-363. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2987-2014-05-06>

Tjora, A. (2021). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*, Oslo, Gyldendal.

Toft, A. (2017). Islam i klasserommet. Unge muslimers opplevelse av undervisning om islam. I: Høeg, I. M. (red.) *Religion og ungdom*. Oslo: Universitetsforlaget.

Toft, A. (2021). Fakta-resistente fordommer. Stereotyper og arbeid mot fordommer i skolens religionsundervisning. I: von der Lippe, M. (red.) *Fordommer i skolen. Gruppekonstruksjoner, utenforskap og inkludering*. Oslo: Universitetsforlaget.

Unstad, L. & Fjørtoft, H. (2021). Texts, readers, and positions. Developing a conceptual tool for teaching disciplinary reading in religious education. *Learning and Instruction*, 73. <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2020.101431>

Vestøl, J. M. (2016). Textbook Religion and Lived Religion: A Comparison of the Christian Faith as Expressed in Textbooks and by Young Church Members. *Religious Education*, 111, 95-110. 10.1080/00344087.2016.1124015

Vestøl, J. M. (2020). Å ta andres perspektiv. Nytt kjerneelement og nye kompetansemål i fagene KRLE og Religion og etikk *Prismet*, 71, 361-375. <https://doi.org/10.5617/pri.8365>